

Část I., *Základy ekologického poznání*, zahrnuje ve čtyřech příspěvcích hlavní myšlenky, na nichž konceptuálně, teoreticky a metodologicky spočívá sociologická ekologie. V prvním z nich P. Siegel rozebírá vazby mezi ekologickou perspektivou v sociologii a širším záběrem obecné ekologie. Zdůrazňuje mimo jiné zvláštní „lidskou“ kvalitu člověka ve vztahu k prostředí, ve srovnání s jinými přírodními druhy a přináší i diskusi kvantitativních vysoce abstraktních populačních modelů, do nichž zabudovává i interakční schéma, hledisko kapacity prostředí aj. Svě úvahy uzavírá nahlédnutím do velmi složité problematiky modelování komunitní organizace.

M. Micklin ve druhém příspěvku popisuje ve srovnávacím rozboru shody a rozdíly mezi sociologickou ekologií a ekologickými přístupy vyvinutými v jiných společenskovědních disciplínách. Dotýká se také obtíží při operacionalizaci obecných definic ekologie, ekosystémů atd., při nichž vychází hlavně z H. P. Oduma (*Fundamentals of Ecology* 1971). Průběh ekologie do sociologie osvětluje zejména na s. 64–68. V jeho přístupu je patrný optimismus, pokud jde o ekologii člověka, o vliv kultury na ekologickou organizaci, zajištění přežití člověka s ohledem na vývoj technologie, reflektující vývoj materiální kultury i originálních přírodních zdrojů. Ekologie člověka se mu přitom zřetelně jeví jako vědecká multidisciplína.

D. Poston, P. Frisbie a M. Micklin v další kapitole podávají historický pohled na tři linie vývoje ekologické teorie lidstva v sociologii a vymezují teoretické základy hlavních ekologických paradigmat užívaných sociology.

Ve čtvrté kapitole, která uzavírá část I., stanoví P. Frisbie data a metody, které považuje za vhodné pro socioekologické analýzy. Ulpívá bohužel příliš na tradiční urbanistické tematicce, která přes svůj stále aktuální význam je přece jen pouze částí celého pole zkoumání, na něž se zaměřuje sociologická ekologie člověka. Přehled výzkumných technik a použitých pramenů je ovšem působivý.

V části II., obsahující po společném vstupu obou pořadatelů sborníku čtyři kapitoly, je pozornost autorů zaměřena na *podstatné obsahové problémy, jimž se věnuje sociologická ekologie*. Tyto kapitoly jsou uspořádány a pojmenovány v podstatě podle různých a měnících se agregátních typů, respektive jednotek ekologické analýzy.

J. Kasarda a E. Bidwell v páté kapitole prezentují ekologickou teorii formální organizace, tedy téma, které teprve poměrně nedávno přivábilo pozornost socioekologů. Je to pravděpodobně nejvíce myšlenkově provokativní, originální část sborníku, v níž tolik nepřevládají obšrná shrnutí a syntéza existujících prací a myšlenek, tak jako je tomu u většiny ostatních příspěvků. Do popředí naopak vystupuje autorská verze ekologické teorie organizační struktury a formální organizace, v níž hraje centrální roli adaptace organizace na prostředí, ovlivňující při vhodných postupech, technologii řízení ap. realizaci nejen vnitřních, ale zejména i vnějších účelových funkcí samotné organizace. Rozbor vztahů prostředí, struktury a funkce organizace, zajímavě uplatněný pojem perturbace vstupů do organizace a hodnocení jejího vztahu k heterogenitě/homogenitě prostředí, zpětná vazba výstupu organizace na prostředí atd. přináší nejen zajímavé teoretické vývoody, ale jsou také velkým zdrojem potenciálních výzkumných hypotéz.

V šesté kapitole se H. Choldin zabývá více méně tradiční tematikou ekologického uspořádání subkomunit. Například problematika „sousedství“ a působení řady faktorů na kvalitu života lidí na různých sídlištích, předměstích ap. je pro nás sociálně politicky významná.

V další, sedmé kapitole, nazvané *The City*, rozebírá A. Guest ekologické pojetí města jako snad nejvíce užívané analytické jednotky v této oblasti. Zde stojí patrně za zvláštní upozornění závěr kapitoly, v níž A. Guest vytyčuje čtyři hlavní momenty pro své „nové paradigma ekologie člověka“:

- a) tzv. dosažitelnost by už neměla být nejdůležitějším, převažujícím hlediskem lokalizace měst,
- b) centrum velkoměsta by se mělo stát sice hlavním, přitom však jen jedním z mnoha jeho uzlových center,
- c) růst velkoměstské populace nemusí nutně vést k funkční diferenciaci,
- d) jednotlivé velkoměstské oblasti je třeba rozvíjet nezávisle na omezujících tlacích, které s sebou přináší narůstající integrace a centralizace národní společnosti.

V tomto duchu pak A. Guest formuluje čtyři, jak bychom řekli, vyhlídky pro rozvojovou perspektivu města:

1. nalezení nové uzlové struktury města, opírající se o relativně autonomní subcentra ; 2. narůstající vliv korporativního a politického systému na strukturu velkoměstských oblastí, zejména ve smyslu rozdělení

rozhodovací moci mezi hlavní byrokratické struktury (vládní, podnikatelské, školské, finanční); 3. osvobození forem utváření velkoměstských koncentrací od konvenčních schémat a akceptování toho, že urbanizační procesy, lidské aktivity a vztahy tvořící jejich obsah, se budou stále více formovat podle relativně nepravidelných vzorů; 4. přesun pozornosti od analýzy změn uvnitř konvenčních velkoměstských koncentrací na velkoměstské regiony současně vyžaduje rozvinout teorii, která by vysvětlovala vzájemné vztahy mezi skupinami velkoměstských regionů.

Jako osmá a poslední kapitola v části II. je zařazena práce D. Postona, v níž se můžeme seznámit s vyčerpávajícím kritickým přehledem regionálně ekologických studií, a to důsledně v makroskopické perspektivě. Vycítíme v ní zřejmý vliv a kontinuitu mezi regionální ekologií a Durkheimovou teorií rozdělení práce; je také zřejmě velmi silně a tradičně laděna demograficko-populačně. Na základě vlastních výzkumných poznatků autor akcentuje problematiku ekologických struktur nemetropolitních okresů v kontextu organizace (systému, struktury) zajišťování obživy příslušné populace.

V části III., věnované *aplikovanému ekologickému poznání*, je kromě krátkého vstupu redaktorů sborníku vlastně již jen jedna, v celkovém pořadí devátá a poslední kapitola o ekologii člověka a sociální politice. W. Catton v ní rozebírá význam ekologického poznání pro sociální politiku, ozřejmuje své pojetí toho, jak lze porozumět národním a globálním problémům lidského blahobytu cestou uplatnění ekologického referenčního rámce poznání a rozhodování. Catton vyzývá ekology, aby obrátili svou pozornost k problému přelidnění a ke katastrofě, která přijde, jak se on domnívá, až budou vyčerpány zdroje fosilních paliv. Současně dokazuje, že naše populace a její životní úroveň a způsob života byla vybudována na hojnosti fosilních paliv. Ale tato opora už není ekologicky zdravá, poněvadž jsme spotřebovávali energii rychleji, než mohly být obnovovány její zdroje. A tak jsme překročili reálné využitelnou kapacitu svého prostředí. Tato situace se bude dále zhoršovat, jestliže rychle nezredukujeme naši úroveň spotřeby energie a zároveň populaci. Jakkoli je to snad ideologicky burcující, je to přinejmenším jen část pravdy (nebo spíše nebezpečná polopravda) a celá argumentace není konzistentní s teorií sociologické ekologie člověka, jak krystalizuje z názorů všech ostatních autorů, kteří jsou zastoupeni ve sborníku. Pro většinu ekologů je únosná kapacita fyzikálního prostředí lidského života spíše funkcí výrobně technologické výkonnosti a dokonalosti. Spjaté se sebeřídící schopností a efektivností společnosti, než fatální výslednicí mechanisticky pojatých přírodních fyzikálních limitů. A tak se zdá, že Cattonovo „environmentální paradigma“ jaksi vybočilo z ideové platformy celého sborníku.

Myšlenková smyčka knihy dospívá k Závěru, v němž opět pořadatelé sborníku M. Micklin a H. Choldin formulují některé plodné směry další práce v této oblasti. Početná řada těchto otázek je rozčleněna na konceptuální, metodologické, obsahové a praktické. Při úctyhodném rozsahu a záběru celé práce je sympatické závěrečné konstatování, reflektující skutečnost, že sociologičtí ekologové člověka nevěnovali po léta nějak zvlášť mnoho pozornosti aplikacím ekologického poznání na sociální problémy. Ekologicky orientovaní sociologové mohou nejen ovlivnit sociálně ekologické vědomí politiků přísunem odpovídajících sociálních informací, ale i aktivně přispět k řešení aktuálních rozhodovacích problémů, pokud ovšem proniknou do kompetentních řídicích grémií. To však nezbytně vyžaduje – a k tomu celá práce také zjevně spěje a vyzývá – rozvíjet dále sociologickou ekologii člověka, obohatit její poznatky z výzkumu naznačených problémů a dalších otázek, které stále přináší život. Příspěvatelé do sborníku také vyjádřili společně své přesvědčení, že při realizaci principiálních cílů sociologie, které vidí v oblasti deskripce, predikce a explanace sociální organizace v širokém smyslu, může být dosaženo značného pokroku rozsáhlejším a tvořivějším využitím ekologických kategorií a přístupů, teorií a metod.

Jakkoli je recenzovaná práce *Sociological Human Ecology* věnována především sociologům, je nepochybně zajímavá i pro studenty a praktiky i odborníky z jiných vědních disciplín, jako jsou antropologové, politologové, ekonomové, geografové, psychologové, systémoví sociální inženýři. Otevírá totiž zajímavou perspektivu pro lepší porozumění a kooperaci při řešení vážných společných problémů, jimž čelí mnohé dnešní lidské pospolitosti: rapidní a nevyvážený populační růst, zhoršování kvality různých složek prostředí (a to nejen pokud jde o jeho přírodní subsystém), expanzivní urbanizace, vyčerpávání přírodních zdrojů, různé případy disharmonie vývoje výkonnosti, efektivnosti a podmínek lidské práce a kvality života moderního člověka v různých rovinách a oblastech i v globálním průřezu.

Alena Kunstová

Kniha sovětského autora A. T. Chanipova je pokusem přistoupit novým a originálním způsobem k některým tradičním filozofickým a sociologickým otázkám týkajícím se úlohy a postavení subjektu ve společenských vztazích. Autor je oprávněně přesvědčen, že tato problematika se s mimořádnou naléhavostí dostává do popředí v souvislosti s velkými změnami, k nimž dochází díky přestavbě a urychlení sociálně ekonomického vývoje v sovětské společnosti.

Chanipov v úvodu ke své práci píše, že „při rozpracovávání problematiky determinace dějinných událostí patří dnes zvláštní místo (...) zkoumání těch jejich komponent, v jejichž fungování se v koncentrované podobě projevuje podstatná zvláštnost sociální kauzality. Takovým ohniskem celé uvedené problematiky jsou (...) vzájemné vztahy sociálních subjektů, týkající se realizace objektivních možností a tendencí společenského vývoje, jež se vytvořily během jejich činnosti. Jde o to, že právě prostřednictvím těchto vztahů subjektivní faktor reálně působí na dějinný vývoj. Proto kvalitativně nová úloha subjektivního faktoru a prudký růst jeho významu v dnešní době podmiňují kvalitativní změnu a růst role zkoumaných vztahů ve všech sférách společenského života, zejména ve sféře výrobně ekonomické a sociálně politické“.

Dubnové plénum ÚV KSSS z roku 1985, XXVII. sjezd KSSS, zasedání ÚV KSSS, jež na něj navazují, i další analýzy vedoucích sovětských představitelů, zejména M. S. Gorbačova, ukázaly, jakými hlavními nedostatky trpěl vývoj sovětské společnosti v období stagnace. Chanipov píše, že za těmito různými nedostatky je třeba vidět jejich základ, jímž je „absence přísné materiální, administrativně právní a morální odpovědnosti za realizaci (...) objektivních možností a tendencí společenského rozvoje. Z toho plyne praktický úkol přejít od fragmentárního popisu a studia těchto vztahů k jejich řízení, k uvědomělému využití jejich celkového přetvářejícího potenciálu pro efektivní cílevědomé působení na ekonomický život a společenský rozvoj jako celek. To zase vyžaduje detailní a všestrannou analýzu zákonitostí formování a fungování těchto vztahů.“

V dalším výkladu používá autor pro tyto vztahy zvláštní označení „vztahy dispozicionální“. Tento termín je odvozen od slov „dispoziční“ a „dispozice“, jež jsou už dlouho používána jako vědecké termíny v právních vědách. V právu dispozice znamená strukturní část právní normy, v níž je obsaženo určité nařízení nebo zákaz, které jsou adresovány účastníkům právních vztahů. Termín dispozice se používá i v sociální psychologii jako charakteristika vnitřní tendence psychického zaměření osobnosti na chování v dané situaci. Termín dispoziční se používá v právní teorii pro označení normy poskytující stranám právního vztahu, který tato norma reguluje, určitou samostatnost. Právě toto zabarvení, tj. skrytý poukaz na vlastnost subjektu jednat podle vlastního rozhodnutí v závislosti na okolnostech, umožňuje podle Chanipova dát termínu „dispoziční“ širší a hlubší filozoficko-sociologický smysl.

Protože však jsou s uvedenými termíny spjatý dávno vzniklé právní a sociálně psychologické představy, které jen zčásti odpovídají nebo vůbec neodpovídají charakteru předmětu, jímž se recenzovaná kniha zabývá, nemůže se filozofie a sociologie podle Chanipova omezit na jejich prosté převzetí. Mohlo by totiž dojít k záměně sociologických představ o vztazích mezi lidmi, týkajících se objektivních tendencí společenského vývoje, s psychologickým pojmem dispozice (postoj) nebo s odpovídajícími právními představami. Aby se tomu vyhnul a zároveň terminologicky potvrdil souvislost a návaznost filozofického zkoumání předmětu s jeho studiem v rámci konkrétních věd, navrhuje autor pro označení společenských vztahů, vyčleněných v recenzované práci, termín vztahy dispozicionální. Tento termín podle něho dostatečně odpovídá ideji podstatné účasti vědomí a vůle při formování těchto vztahů, protože podobně jako termín dispoziční obsahuje poukaz na schopnost subjektu postupovat selektivně, podle svého rozhodnutí.

V současné etapě vývoje lidstva se praktické problémy spjaté s dispozicionálními vztahy stávají podle Chanipova stále významnějšími. Jde o tak závažné otázky, jako kterým směrem postupovat a rozvíjet společnost, jak naložit s mohutným vědeckotechnickým potenciálem apod., a o zcela zásadní otázku, za jakých sociálně ekonomických a organizačně politických podmínek je možné efektivní řízení těchto vztahů a jejich harmonizace. Z toho pak plynou teoretické problémy, a to zda je správné hovořit o dispozicionálních vztazích jako o zvláštním druhu sociálních vztahů, majícím své specifické zákony

utváření a fungování i své zvláštní funkce v historickém procesu. Jestliže ano, vzniká otázka, jaké je jejich místo v teoretickém modelu sociálního systému a jaký je jejich poměr k jiným vztahům.

Klademe-li si tyto otázky, setkáváme se podle autora s neočekávanou situací: tyto vztahy nejen existují, ale získávají stále větší váhu a význam v dějinném vývoji, leč při filozoficko-sociologické analýze historického procesu jim není věnována zvláštní pozornost a z teoretického modelu systému společenských vztahů jakoby „vypadávají“. Je sice pravda, že takový jejich nejdůležitější druh, jako jsou politické vztahy, byly v marxistické literatuře zkoumány velmi detailně, ale i zde je třeba posílit metodologický aspekt tohoto zkoumání. Problémy dispozicionálních vztahů ve všech dalších sférách společenského života, především ve sféře materiální výroby, se staly aktuálními už od prvních dnů nastolení diktatury dělnické třídy. Nebyla jim však vždy věnována potřebná teoretická pozornost. To mělo podle Chanipova několik příčin, mezi nimiž byla hlavní ta, že základním úkolem marxisticko-leninské teorie dějinného procesu dlouho zůstávalo ukázat a poznat objektivní struktury a zákony společenského života, bez jejichž poznání nebylo možné vědecké vysvětlení tohoto procesu, neboť bylo nutné založit činnost sociálních subjektů na znalosti objektivních podmínek. Dispozicionální vztahy, i když jsou východiskem analýzy, zůstávaly podle Chanipovových slov ve stínu, skryty za „výslednici“ společenského vývoje, byly jakousi derivací materiálních vztahů.

Filozofickognozeologický přístup, při němž jsou dějiny zkoumány jako objektivní přírodně historický proces, ale subjekty s jejich pozicemi se samostatně nevyčleňují, a činnostní přístup, při němž je historický proces zkoumán jako výsledek jednání sociálních subjektů sledujících své zájmy, reálné a v organické jednotě existují ve struktuře marxisticko-leninské sociologie od okamžiku jejího vzniku. Ale v praxi vědeckého zkoumání a zejména v praxi výkladu se vždy tato jednota přístupů v plné míře nerealizuje, v důsledku čehož „vypadává“ z teoretického modelu systému společenských vztahů významná sféra takzvaných druhotných vztahů, a i samo chápání povahy druhotných vztahů se podstatně ochuzuje.

V podmínkách socialismu v souvislosti s utvářením nového typu sociální skutečnosti a dějinného procesu však oproti minulosti praktický úkol řídit dispozicionální vztahy v měřítku celé společnosti, ve všech sférách společenského života, nesrovnatelně vzrůstá. Donedávna však podle Chanipova nebyly dispozicionální vztahy zkoumány jako celek, komplexně, nepřihlíželo se k reálné dialektice vazeb mezi nimi a ekonomickými vztahy, nedostatečně plně byly chápány zvláštnosti a hloubka celého jejich komplexu a vlivu na historický proces. Tak vzniká do určité míry nový objekt zkoumání, s jehož filozoficko-sociologickým studiem jsme se podle Chanipova poněkud opozdili. Přitom je tento celkový přístup nutný a má tu přednost, že umožňuje všestranněji a hlouběji vytyčit a prozkoumat celý problém vzájemného vztahu objektivního a subjektivního v dějinném procesu.

Moment, kdy marxisticko-leninská sociologická teorie začala o komplexní sféře dispozicionálních vztahů ve společnosti hovořit, nastal tehdy, kdy se tyto vztahy v celém svém rozsahu staly jedním z nejmohutnějších faktorů historického procesu a v důsledku toho jakýmsi epicentrem současného sociálního života, kdy KSSS a sovětský stát začaly prakticky řešit problém řízení těchto vztahů, tzn. kdy nový typ historického procesu nabyl zralých rysů. Chanipov píše, že před žádnou stranou nestál a dnes nestojí úkol vyrovnat se s tak grandiózním komplexem dispozicionálních vztahů sociálních subjektů. Ve světle nazrálých aktuálních úkolů zdokonalování řízení historického procesu nabývá okruh metodologických problémů zkoumání dispozicionálních vztahů prvořadý význam. Existuje sice rozsáhlá literatura věnovaná zkoumání sociálních skupin i jedinců jako subjektů historického jednání, podle Chanipova je však aktuální vytyčení otázky nejen subjektivního faktoru a jeho role, ale i zvláštního druhu společenských vztahů v souvislosti s fungováním subjektivního faktoru. Důvody toho jsou nejen praktické, ale i teoretické. Z teoretických důvodů uvádí Chanipov tyto:

1. Vyžaduje to sám charakter problému. Na jeho řešení se podílejí představitelé různých společenskovědních disciplín. Mnohotvárnost dispozicionálních vztahů i to, že je zkoumají různé disciplíny, vyvolává vážné metodologické těžkosti, které komplikují organizaci komplexních výzkumů i určení jejich hlavního směru. Za těchto podmínek vzrůstá především význam filozofického celkového vysvětlení a prognózování funkcí a vývoje dispozicionálních vztahů. Proto do popředí vystupuje problém, jak filozofickometodologicky zajistit všestranné zkoumání těchto vztahů.
2. Filozoficko-sociologické zkoumání dispozicionálních vztahů s přihlídnutím k dnešním výsledkům speciálních věd a na základě zobecnění nové sociální praxe je nutné také pro další rozpracování